

Досвід зарубіжних країн

Коллекція ресурсів вільного доступу

— складова сучасного бібліотечного фонду

У статті представлено результати дослідження Анни К. Туд з університету Кент (США) щодо дослідження використання електронних ресурсів вільного доступу в бібліотеках США.

Тетяна Ярошенко,

віце-президент з інформаційного забезпечення та директор наукової бібліотеки Національного університету "Києво-Могилянська академія", керівник секції університетських бібліотек УБА, виконавчий директор проекту ELibUkr, кандидат історичних наук

Будь-яка сучасна бібліотечна колекція неможлива без двох рівноправних складових: колекції друкованої (чи традиційної, як ми її називаємо) і колекції електронної. До останньої входять локальні (створені власними силами чи придбані для бібліотеки ті, що зберігаються на власних серверах бібліотеки) та віддалені (доступні в мережі Інтернет) ресурси: е-книги, е-журнали, бази даних, цілісні е-бібліотеки, е-зображення, е-навчальні матеріали, е-дисертації тощо. Уже неодноразово наголошувалось, що управління колекцією електронних ресурсів у бібліотеці - досить складний процес, який потребує не лише декларацій ("У нас є доступ до комп'ютерів!", "У нас є Інтернет"), але й чіткої організації роботи з такими ресурсами, вироблення технологій щодо їх відбору, каталогізації, популяризації, аналізу статистики використання тощо¹.

Доступ до віддалених електронних ресурсів, як відомо, може бути платним (ліцензія на право користування в бібліотеці певними ресурсами видавництва чи агрегатора, як правило, річна, після чого доступ припиняється чи продовжується при новій сплаті) чи безоплатним (ресурси, що вільно доступні в Інтернет без будь-яких обмежень).

Останні досить різноманітні та різноаспектні, як кажуть нині: "Для щастя мені потрібен лише Google" (або ж "Гугелко", як дотепно називають в Україні). Серед безкоштовних ресурсів вільного доступу цілий пласт займають справді якісні, перевірені через рецензування, ті, що пройшли редагування тощо, е-ресурси, серед яких є досить багато наукових, науково-популярних, технічних (статті, дисертації, монографії, навчальні матеріали, звіти, патенти, мапи та ін.). Зазвичай такі ресурси присутні в академічних журналах відкритого доступу та депозитаріях - відкритих електронних архівах, які можуть бути тематичними (за галуззю знань), інституційними (належать певному університету чи інституту, лабораторії тощо), урядовими (зібрання урядових документів)².

Усе це може і повинно пригорнути увагу будь-якої сучасної книгозбірні, яка дбає про розвиток своєї колекції та задоволення потреб користувачів. Ресурси вільного доступу так само мають бути інтегровані в усі бібліотечні процеси: відбір (відібрати те, що потрібно користувачеві), каталогізація, представлення в каталозі та на вебсайті, популяризація, аналіз використання тощо.

Уже досить багато бібліотек

України дбають про розвиток власних електронних колекцій, налагоджують системну і послідовну роботу з е-ресурсами. Щоб не винаходити ровер, як це, на жаль, часто буває, можна скористатися тут досвідом наших американських колег, які нині досить прогресивно збільшують частку електронних ресурсів у своїх фондах, в окремих університетських бібліотеках це вже понад 50-60% від загального фонду, скорочують придбання паперових книг та журналів на користь електронних і публічні бібліотеки. Вже 95% журналів видаються (на додачу до паперової) і в електронній формі, а продаж електронних книг від найбільшого в Америці продавця Amazon.com минулого року перевищив продаж паперових, проте закривається багато відділень іншого потужного книжкового гравця - мережі книгарень Barnes & Noble, знову ж таки на користь продажу е-книг. Традиційно не лише в університетських бібліотеках США, але й у публічних користувачі досить уміло працюють з е-ресурсами, і не лише в стінах бібліотеки, але й "офф-кампус" для студентів чи викладачів за налаштованим сервісом авторизації, або ж "позичають" е-книгу додому в публічній бібліотеці (відразу з рідером, де ця книжка (книжки) зберігається), або ж на власний рідер (текст "зникає" після певного строку).

Ще в 2007 році Асоціація дослідницьких бібліотек США провела досить цікаве дослідження використання електронних ресурсів вільного доступу³, результати якого, напевно, будуть корисні й українським книгозбірням сьогодні.

Анна К. Гуд (Anna Hood), керівник відділу серіальних видань та електронних ресурсів університету Кент (Kent State University), провела це спеціальне дослідження на замовлення Асоціації дослідницьких бібліотек США, куди входять 123 бібліотеки університетів та коледжів. В опитуванні участь погодилась узяти 71 бібліотека, що становить 58% членів асоціації.

Передбачалось, що всі бібліотеки знайомі з термінами "вільний доступ" та "ресурси вільного досту-

пу", тому відповідне запитання анкети просто відсутнє. Опитування розпочиналось із того, які типи та види ресурсів вільного доступу бібліотеки вважають за необхідне додати до своїх колекцій та розповісти про них користувачам. 97% відповідей віддали перевагу електронним журналам, 87% - урядовим документам, 80% - книгам та дисертаціям, 62% - матеріалам конференцій чи технічним звітам. Серед інших е-документів, які потрапили в коло уваги бібліотек та включені в бібліотечні колекції, такі: аудіо, графіка, зображення, відео, лекції, навчальні матеріали, препринти, веб-сайти, цифрові виставки, цілісні бази даних (наприклад, MEDLine Plus, Movie databases, AllMusic, Notable KY African Aerican тощо).

74% опитаних "хостять" ресурси відкритого доступу на своїх серверах. Серед каналів доступу до таких ресурсів для користувачів на першому місці записи в електронному каталозі (OPAC) - 82%, 70% - інформують про них на бібліотечних веб-сайтах, 56% - розміщують такі власні ресурси у інституційних репозитаріях. Для інформації та доступу до журнальних статей використовують також спеціальне програмне забезпечення - URL resolvers (вже відслідковані, перевірені та відібрані лінки на журнали, наприклад від провайдерів Serials Solution чи EBSCO). Цікаво, що інформацію про ресурси вільного доступу 94% бібліотек заносять до свого електронного каталогу (OPAC), ще 79% використовують вже згадані URL resolvers, а 73% розміщують інформацію (списки ресурсів із лінками до них)-на своїх веб-сайтах чи на спеціально створених порталах і сервісах (67%).

На запитання про кількість таких ресурсів більшість респондентів не відповіли або відповіли приблизно, бо немає засобів обрахунку чи не вважають за потрібне відділяти ці ресурси від інших е-ресурсів. Більшість (84%) бібліотек не мають спеціальної політики щодо відбору та розвитку колекції ресурсів вільного доступу. У цьому вони керуються тими ж політиками, які ви-

роблені для всіх е-ресурсів у цілому (потреби користувачів, профіль бібліотеки, запити тощо).

Цікавим було запитання щодо фінансування. Як ми знаємо, ресурси відкритого доступу безкоштовні для користувачів, у т. ч. і для бібліотек. Бізнес-модель видання чи підтримки журналів відкритого доступу побудована на тому, що видавці беруть гроші за публікацію (рецензування, розміщення, збереження тощо) з автора або, вірніше, з його інституції (університету). Витрати на утримання інституційного репозитарію (сервер, робочий час на адміністрування, створення метаданих тощо) - також лягають на університет. Для кінцевого користувача ці ресурси завжди безкоштовні. Так от, виявляється, що американські університети частково покривають ці інституційні витрати (на створення журналу чи оплату публікацій своїх учених, особливо в BioMedCentral, PLoS, Stanford Encyclopedia of Philosophy) з бюджетів бібліотек: 68% опитаних вказали на це! Якщо бібліотека фінансово напряму не підтримує це, то все одно обліковує витрачений час, ресурси тощо на роботу з такими ресурсами і відповідно оцінює його фінансово. І правильно, бо це теж кошти і ресурси.

Як уже було згадано, 94% бібліотек каталогізують ресурси вільного доступу, створюючи чи імпортуючи записи в свій електронний каталог (на рівні не лише назви бази, але й назви журналу чи назви статті, якщо це необхідно!). На жаль, ще не відомі подібні вітчизняні приклади щодо ресурсів вільного доступу, окремі зразки каталогізації комерційних е-ресурсів присутні (наприклад, в бібліотеці НаУКМА). 69% бібліотек створюють записи самостійно, 86% беруть готові записи з OCLC або ж (56%) імпортують записи від якоїсь третьої сторони (наприклад, провайдерів Serials Solution чи EBSCO). Приблизно третина опитаних також обмінюються такими записами в межах консорціуму (консорціумів), до якого вони входять.

Щодо власних ресурсів вільного доступу (очевидно, ті журнали

відкритого доступу чи публікації в інституційних репозитаріях), то переважна більшість бібліотек роблять записи самостійно (87%), але 42% завантажують такі записи теж з OCLC. Для каталогізації е-ресурсів 95% бібліотек використовують тих же співробітників, які каталогізують й інші е-ресурси. Час, який витрачається на каталогізацію ресурсів вільного доступу - від 100 до 120 годин на місяць у 2 бібліотеках, ще в кількох - приблизно 20 годин на місяць, а переважна більшість бібліотек не обліковують спеціально такий час і не розділяють ресурси відкритого доступу від інших.

З імпортованих від OCLC записів 40% бібліотек ще доповнюють ці записи додатково (додаючи окремі поля чи теги, наприклад, джерело комплектування (039 поле, формат MARC21). Або у 856 полі (інформація про електронне розміщення та доступ) додають тег: 856 z - "доступно вільно" або "безкоштовно" (freely available online), а також кнопку SFX тощо. Звичайно, додають інформацію і в 700-і поля, наприклад, "Журнали вільного доступу" в 730 чи 793 полі.

Унікальні адреси веб-сайтів, де розміщуються ресурси (URL), на жаль, досить часто змінюються, за чим потрібно слідкувати, щоб дати користувачеві правильний лінк. Мова і про записи в каталозі, і списки ресурсів на сайті тощо. 90% респондентів на запитання про це зазначили, що такі проблеми зі стабільністю лінків дійсно є. Разом із тим 64% з них не відслідковують стабільність адрес самостійно, як уже було зазначено, за них це роблять провайдери (наприклад, Serial Solution), програмні продукти яких використовують бібліотеки. 33% респондентів також використовують запозичене додаткове про-

грамне забезпечення для перевірки лінків або власні розробки (21%). Лише декілька бібліотек роблять це в ручному режимі, та й то залучаючи, скажімо, на таку працю студентів. 28% (19 бібліотек) не переймаються цими проблемами взагалі і не перевіряють спеціально стабільність адрес зовсім. Із наявного програмного забезпечення для перевірки стабільності URL, і відповідно лінків, наприклад, таке: вбудований модуль в АБІС "Innovative Interfaces and Endeavor" (5 бібліотек), OCLC PURL link checker software (3), Xenu (3), LinkBot (2), JTurl (1), LinkScan (1).

Статистика використання ресурсів відкритого доступу цікавить значно меншу кількість бібліотек, ніж статистика передплачених ресурсів, за які заплачені гроші: лише 46% бібліотек відслідковують перше. Для цього, здебільшого, використовують наступні методи: лічильники на сайтах чи інші засоби статистики відвідування сайтів (для власних ресурсів) або COUNTER в Open Journal System тощо. Для відділених ресурсів, скоріше, звертаються до провайдера (інколи він надає таку статистику, наприклад, це робить EBSCO для своїх безкоштовних баз даних теж, як і для комерційних). Усе більше бібліотек використовують можливості SFX, Metalib або іншого спеціального програмного забезпечення (сімейства лінк-резолверів).

Хоча 75% респондентів відповіли, що не займаються спеціально популяризацією ресурсів вільного доступу, всі вони інформують користувачів бібліотеки про таку можливість. На додаток до представлення таких ресурсів у власних електронних каталогах та списках на сайтах, бібліотеки (79%) включають такі ресурси в предметні пу-

тивники чи покажчики, розповідають про них через існуючі системи тренінгів чи семінарів (54%), у повідомленнях у бюлетенях чи інших університетських газетах (48%), новинах на власних веб-сайтах (46%), бібліографічних оглядах (45%), листах розсилки (36%). Серед інших є такі форми популяризації: університетські конференції чи інші форуми, друковані флаєри чи листівки про якийсь ресурс чи інший роздатковий матеріал тощо.

Більшість університетів США мають формалізовані "Положення про підтримку відкритого доступу" чи інші документи, що обумовлюють політику університету та технологію його роботи з такими ресурсами. Особливо це стосується тієї частини зобов'язань університету, наприклад, щодо сплати за публікацію у журналах відкритого доступу для своїх учених, щодо витрат на утримання власного інституційного репозитарію тощо.

Результати дослідження доповнені скріншотами кращих зразків роботи з е-ресурсами від різних бібліотек США: представлення на сайті, інформування університету, записи в каталогах тощо.

Подібне дослідження вже назріло і для українських бібліотек, хоча б університетських, і буде проведено за сприяння Української бібліотечної асоціації (секції університетських бібліотек)⁴ та проекту ELibUkr ("Електронна бібліотека України")⁵ вже в 2011 році.

Запрошуємо бібліотеки України приєднатися до руху відкритого доступу, створюючи власні ресурси, залучаючи такі ресурси до своїх колекцій і надаючи їх в доступ користувачам!

1 Ярошенко, Т. Електронні журнали в системі інформаційних ресурсів бібліотеки / Т. Ярошенко. - К. : Знання, 2010. - 215 с; Ярошенко, Т. О. Організація та управління електронними ресурсами в сучасній бібліотеці / Т. О. Ярошенко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. - 2008. - № 3. - С. 13-21; <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/handle/123456789/84>.

2 Ярошенко, Т. Університетські бібліотеки України підтримують Ініціативу відкритого доступу до наукової інформації / Тетяна Ярошенко. // Вища школа. - 2009. - № 7. - С. 64-75; <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/handle/123456789/553>.

3 Open access resources / Anna K. Hood - Washington, D.C.: Association of Research Libraries, 2007, -137 p. - (SPEC kit; 300)

4 Українська бібліотечна асоціація, <http://ula.org.ua/>.

5 Проект ELibUkr, www.elibukr.org.